

BALÁZS GÉZA

MI LETT VOLNA, HA...?

A találgatási ösztön és a történelem

■ A mindennapi társalgásainkban gyakran szerepel: a „mi lett volna, ha...” feltételezés. Történelmi kérdések kapcsán is. Mi lett volna, ha...

– Mohácsnál sikerül megfordítani a történelem kerekét?

– Görgey Artúr elfoglalja Bécset, vagy ha nem teszi le a fegyvert Világosnál?

– Trianonnál igazságosabban húzzák meg a határokat?

– Magyarország nem írja alá a trianoni békeszerződést?

– a második világháború végén sikerül a kiugrási kísérlet?

– '56-ban nem vonulnak be az oroszok?

Ha ilyesmiről morfondírozunk, szinte mindig jön a leintés (különösen történészek részéről): a történelemben nincsen *ha*! A föltételezés spekulatív, történelmietlen. És ezzel erőszakos leintéssel rögtön le is zárják az efféle feltételezéseket. Több szempontból is károsnak gondolom ezt a le-torkollást, és védelmembe is veszem az elítélt „mi lett volna, ha...” feltételezést.

Előbb lássuk a nyelvtani hátteret!

A feltételezés mint nyelvtani művelet a feltételes módban ölt testet. A feltételes mód jelét (-na, -ne, -ná, -né) tartalmazó ige nem tényt közöl, hanem lehetséges állapotra, folyamatra, cselekvésre vonatkozik. A feltételes mód csak múlt és jelen időben alkotható; a nyelv logikája ezzel arra utal, hogy a leghetesebb a múltban és a jelenben lehet kifejezni (a múlt lehetőségére utal a jelenre, a jelené pedig a jövőre):

jelen idő	mi lenne, ha...
múlt idő	mi lett volna, ha...

További lehetőséget kíván a *ha* kötőszóval alkotott összetett mondat. Ha egy összetett mondatban *ha* kezdetű mellékmondat van, akkor feltételes jelentéstartalmú mellékmondatról van szó. Ezek között elsődlegesek, mert genetikus kapcsolatra utalnak az időhatározói mellékmondatok: *ha* (akkor, amikor) valami történt/történik. Tehát ismét a történelmi idő kifejeződését látjuk (Haader 2000. 516.). A szerkezet kialakulásában nagy szerepe lehetett a találgatásnak mint általános emberi motivációnak.

Ezek után következnek a „mi lett volna, ha...” apológiája mellett fölhozható érvek felsorolása.

Az első: a feltételezés egy alapvető gondolkodási alpművelet. Az emberré válás során beépült a gondolkodásunkba, egyesek szerint már magunkkal hozott (velünk született) jelenség. A feltételezés ugyanis egy következtetés kiindulópontja. A helyes feltételezésen alapuló következtetés

(tudományos nevén: az abdukció) pedig fennmaradásunk egyik alapköve. Az ember csodálatos tulajdonsága, hogy fontos kérdésekben helyes következtetéseket von le. Ha ugyanis alapvető kérdésekben rossz feltételezésekkel élnénk, akkor rossz döntéseket hoznánk, és a rossz döntések végeredményben életben maradásunkat veszélyeztetnék (Balázs 2008). Ezért mondja a filozófus-szemiotikus Charles Peirce: a sikeres elméletalkotás előfeltétele, hogy a találgatási ösztönünknek valamiféle öröklött, természetes korlátai vannak. Állítja, hogy az „elme bizonyos öröklött értelmező elveket alkalmaz”, valamint azt, hogy az „ember elméje természetes módon adaptálódott bizonyosfajta helytálló elméletek kigondolására...” (Sebeok–Sebeok 1990. 26.) Ugyanerre utal a nyelvész Noam Chomsky (1995. 257–258) is, amikor a nyelv biológiai alapjait, a velünk születettségét tárgyalja. Vagyis a filozófia, a szemiotika és a nyelvtudomány elméleti megközelítései emberlétünk alapjának tekintik és értékelik a találgatási ösztönt, ami a hétköznapokban a „mi lett volna, ha...” feltételezésekben is felbukkan. Ez már első érvként is meggyőzően támogatja, a „mi lett volna, ha...” találgatás szükségességét.

A második támogató érvem az, hogy a „mi lett volna, ha...” gondolkodási alpművelet fölfogható játéknak, gyakorlóterepnek. Mindenki a magánéletében is eljátszik a gondolattal, hogy „mi lett volna, ha...”

- nem pillantjuk meg akkor egymást?
- nem fogom meg a kezét?
- aznap nem megyek el a házibuliba?
- nem pillantok rá a leveleimre?
- késik a busz?

Az efféle gondolati játék önmagában gazdagítja az ember fantáziáját, a lehetőségek latolgatása pedig felfogható valamiféle elméleti gyakorlóterepnek. Mindannyian csodáljuk a gyermek rendkívül gazdag, áradó fantáziáját. A „mi lett volna, ha...” gondolatjáték erre is emlékeztet bennünket. Emberlétünk jellemzője a képzeletvilág, a fantáziálás, ne utasítsuk el!

A harmadik érv a „mi lett volna ha...”-féle feltételezések tudományos szerepét hangsúlyozza, hiszen pontosan így gondolkodunk számos kísérleti tudományban, erre építenek a stratégiák, persze elsősorban jelen időben: „mi lenne, ha...” De a múltbeli lehetőségek latolgatása is fontos lehet az előrelátáshoz. Például egy esemény, kísérlet, esetleg annak rekonstrukciója során tudományosan is föltehetjük a kérdést: „Mi lett volna, ha...”

- más vegyületeket használunk?
- nagyobb sebességgel halad?
- magasabb hőmérsékletet választunk?

Irodalmi példánk a Victor Hugo *Nyomorultak* című regényében fölvetett gondolat: mi lett volna, ha Waterloonál nem esik az eső?

Ha a múltban valami megtörtént, és így történt meg, akkor abból levonhatjuk a következtetést, hogy ez a jövőben is megtörténhet. Persze lehet hibás a következtetés. A lehetséges hibás következtetésre az amerikai biológus-ökológus Jared Diamond (2009. 409.) ezzel hívja fel a figyelmet: „a stratégiák hadseregüket mindig hajlamosak az *előző* háborúra felkészíteni, kiváltképp, ha abban győztek”. És ez könnyen vezethet csatavesztéshez vagy tágabb értelemben az „összeomláshoz” (amiről Diamond értekezik). A stratégiagyártás jellemzi a tudományos kutatók, köztük a közgazdászok,

a politológusok, de az edzők, sőt a társadalmi alapsejtek, úgymint egy gondos család viselkedését is.

Végül negyedik érvként hozzuk magát a történettudományt is. Köztudott, hogy a történelem különböző narratívákból (értelmező elbeszélésekből) áll össze, ebből fakadnak az emlékezetpolitikai vélemények és összetűzések. Gyakorlatilag valamennyi történelmi esemény leírása értelmezés, olykor egymásnak ellentmondó értelmezés. Ha a történettudományt mint narratívák sorozatát tekintjük, akkor kiviláglik, hogy a történelem voltaképpen „mi lett volna, ha...”-sorozatokból áll össze, amelyekben keveredik az objektív tény és szubjektív beállítás. Vagyis a történetírás maga is felfogható „mi lett volna, ha...”-sorozatnak, bár ezt biztosan minden történész tagadná; s rögtön ellentetné: A történelemben nincsen ha... Pedig az értelmezés már önmagában egyfajta feltételezés, vagyis: ha.

Miközben kutattam a „mi lett volna, ha...” eredetével, elterjedtségével kapcsolatban, beleütköztem az álláspontomat megerősítő, történelmi megközelítésekbe. Létezik az úgynevezett kontrafaktuális történetírás, amely a lehetőségek bekövetkezésével foglalkozik, és alternatív történelmet (lehetséges történelmi alternatívákat) vázol fel. Richard J. Evans brit történész a történelmi determinizmus ellentétéként fölveti az alternatív történetírás értelmét: egy kontrafaktuális hipotézis megvilágíthatja a történelmi-politikai lehetőségeket. Az ugyancsak brit történész Niall Ferguson által 1997-ben szerkesztett *Virtual History* című kötet szerzői felvázolják az 1646–1996 közötti alternatív történelmet, s olyan kérdésekre keresik a választ, hogy mi lett volna, ha nem történik meg az angol forradalom, ha 1940-ben a náci Németország lerohanja Nagy-Britanniát, vagy ha nem gyilkolják meg John F. Kennedyt. 2006-ban magyarul is megjelent az angol történész, Andrew Roberts *Mi lett volna, ha...?* című könyve (alcíme: *Fejezetek a meg nem történt világtörténelemből*). Az osztrák történész, Robert A. Kann egy 2011-ben megjelent írásában azzal foglalkozott, hogy mi lett volna, ha a Monarchia nem veszi el a háborút... (Ablonczy 2000).

Ha a ma elfogadott tudományos keretek között kinyilvánítva nem is, az irodalomban és a szórakoztatóiparban van szerepe a „mi lett volna, ha...” feltételezésnek. A tudományos-ismeretterjesztő irodalom kedvelt műfaji megoldása a múltba vagy jövőbe irányuló időutazás, ami voltaképpen egy alternatív történelmi (társadalmi) elképzelés. Philip K. Dick *Az ember a fellelgyárban* című regénye azon a fikción alapul, hogy a második világháborút megnyeri a náci Németország. A Móra Könyvkiadó nemrégiben irodalmi pályázatot hirdetett az alternatív múltat feltáró és a jövőbe tekintő tematikus novellákra. Létezik Mi lett volna, ha... társasjáték is.

Egy történelmi személyre vonatkozó vicc is mutatja a Mi lett volna, ha...-gondolatjátékokat: Egyik este Churchill és felesége, Clementine sétára indult Londonban. Egyszer csak egy utcaseprő odalépett hozzájuk, de nem a miniszterelnököt szólította meg, hanem Clementine-t, s néhány percig jókedvűen elbeszélgettek. Churchill később érdeklődött az utcaseprőről, s hogy miről beszélgettek. Az asszony azt felelte, hogy ebbe a férfiba volt szerelmes fiatal lány korában. Churchill tréfásan megjegyezte: – Látod, drágám, milyen jól tetted, hogy nem hozzá mentél feleségül, hiszen most egy utcaseprő lenne a férjed. Erre Clementine ezt válaszolta: –

Nem, édesem. Ha hozzá mentem volna feleségül, akkor most ő lenne a miniszterelnök!

Van egy ötödik érve is a „Mi lett volna, ha...”-találgatások mellett. Ismert az az ugyancsak történelmi közhely, hogy „aki nem tanul a történelemből, az arra ítéltetik, hogy újra átélje”. A forrás egyébként Hegel nyomán George Santayana (1998) amerikai filozófus: „Azok, akik nem emlékeznek a múltra, arra kárhoznak, hogy megismételjék azt.” (Az eredeti Hegelnél: „A történelem arra tanít meg bennünket, hogy az emberiség semmit sem tanul a történelemből.”) Tehát a lényeg: tanuljunk a történelemből, sőt a történelem lehetőségeiből. Pontosan úgy, ahogy az ember gyereke is tanul, jobb esetben a más kárán.

Akad azért történész, aki (ha máshol nem is, de a közösségi médiában közzétett) jegyzeteiben a szakmai nehezítés vagy tilalom ellenére fölveti a „mi lett volna, ha...” kérdését. Salamon Konrád remek történelmi kissezéi között olvasom (2021. március 25.): „Száz éve kísérelte meg IV. Károly, hogy visszatérjen a magyar trónra. 1921. március 26-án, nagyszombaton este áruhában, hamis útlevéllal érkezett Szombathelyre és a püspöki palotába ment. Onnan értesítették Teleki Pál miniszterelnököt, aki az ünnepek alatt a közeli Iváncon akart pihenni. Szombathelyre érkezve meglepetten tapasztalta a király tájékozatlanságát, aki biztos volt abban, hogy Horthy Miklós örömmel és segítőkészen fogadja. A legnagyobb gondja az volt, hogy Horthyt mivel tüntesse ki. Másnap, húsvét reggelén elsőként Teleki indult útnak, hogy tájékoztassa Horthyt a király érkezéséről, de autója útközben elakadt. Így a később induló király, akinek a kocsiját Almásy László, a híressé vált Afrika-kutató vezette, gyorsan, meglepetésszerűen érkezett a királyi palotába, s azonnal beszélni akart a kormányzóval, akit a szárnysegéd a húsvéti ebédről hívott ki. IV. Károly és Horthy négy szemközt tárgyalt, s ezt követően a király visszatért Szombathelyre. Itt a hozzá csatlakozókkal újra próbálkozott, majd a határozott elutasítás után elhagyta az országot.

IV. Károly mint törvényes magyar király joggal gondolt arra, hogy a királyság 1920 februárjában történt helyreállítása után visszatérhet a magyar trónra. Ezt azonban a győztesek megtiltották, Horthy és környezete pedig egyre jobban érezte magát az ország élén, eszük ágában sem volt, hogy lépéseket tegyenek a király visszatérése érdekében.

Felvetődik a kérdés: lett volna-e belpolitikai következménye a király visszatérésének? IV. Károly a reformok iránt elkötelezett fiatal uralkodó volt, így a fehérterror nyomán berendezkedő ellenforradalmi, reformoktól idegenkedő konzervatívizmust valószínűleg reformkonzervatívizmussá alakítja, ami hazánk számára az adott körülmények között nagyon hasznos lett volna. Mert nem a formák a legfontosabbak, hanem az, hogy ki, milyen tartalommal tölti meg azokat.”

Persze a feltételezésekből levonhatunk hibás következtetéseket is. A „mi lett volna, ha...” feltételezésen alapuló, nyilvánvalóan hibás következtetés gondolkodási hiba, amit javítani igyekszünk a mindennapokban és a tudományban. Alapos kutató értelemszerűen kerül a gondolkodási hibákat. Az elrugaszkodott feltételezések könnyen átválthatnak vágyvezérelt gondolkodásba. A feltételes valóság megtéveszthet bennünket. Az „így is történhetett volna”-múltszemlélet elszakíthat a valóságtól. A jelen-

ség hasonlít a korunkban mindennaposá váló virtuális (elképzelt, valós-ként működő), illetve az augmentált (kiterjesztett) vagy a kettőből összeállt, ún. kevert valósághoz. A „mi lett volna, ha...” gondolati játék túlzásba vitele torzítja a személyiséget: hamis valóságot, illúziókat teremthet. Ami tehát kismértékben játék, gondolkodási rugalmasság (tudományosan: agyi plaszticitás), gyakorlóterep, az eltúlozva a valóságtól való elrugaszkodás, ábrándozás. Vörösmarty Mihály *A merengőhöz* című verse pontosan tükrözi ezt a helyzetet: „Ábrándozás az élet megrontója, / Mely, kancsalúl, festett egekbe néz”. De tegyük hozzá: az ábrándozás emberi tulajdonság, ábrándozni jó, és csak a túlzásba vitele rejthet magában veszélyt!

■ IRODALOM

Ablonczy Balázs: *Trianon kapcsán: Mi lett volna, ha...* 24.hu, 2020. 06. 28. <https://24.hu/kultura/2020/06/28/trianon100-ablonczy-balazs/>

Balázs Géza: *Az abdukció a modern nyelvtudományban, valamint igazolása Mikszáth Kálmán Új Zrínyiász-ában*. In: Balázs Géza – H. Varga Gyula (szerk.): *Az abdukció. Az abdukció logikája, szemiotikája*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, Líceum kiadó, Eger, 2008. 38–51. (Magyar szemiotikai tanulmányok, 16–17.)

Chomsky, Noam: *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Osiris–Századvég, Bp., 1995.

Diamond, Jared: *Összeomlás. Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez*. Typotex, Bp., 2009.

Haader Lea: *Az alárendelő összetett mondatok*. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2000. 472–541.

Santayana, George: *Life of Reason*. Prometheus Books, 1998.

Sebeok, Thomas A. – Jean Umiker-Sebeok: *Ismeri a módszeremet? Avagy: a mesterdetektív logikája*. Gondolat, Bp., 1990.

